

PENEK/ BANA KALESİ

Dr Gürsoy SOLMAZ*

ÖZET

Bu çalışma bugün Erzurum İli Oltu ilçesine bağlı olan Penek köyündeki Ortaçağ dönemine ait Penek Kalesi ile ilgilidir.

ABSTRACT

The oldest town Penek Kale is in the border of Oltu which is a town of Erzurum city. We research medieval history of Penek Kale in this article.

Oltu-Göle yolu üzerinde ve Penek - Suyu boyunda, yüksek ve ulu bir hisar olan Penek Kalesi ki Dede Korkut hikâyelerinde “Ben Hisarı” olarak anılır. Ban / Bana / Penak / Penek diye çeşitli tarih kitaplarında anılmaktadır.

Kaynak ve ilmi eserlerden edindiğimiz kanaate göre stratejik önemine binaen yerleşim yeri olduktan sonra önemini artırmak için olmalı ki Gürcü Bagrathlı Adarnase II (881-923) kiral olarak ilan edildikten sonra Bana kilisesini yaparak Küirige Banel’i oraya ilk pskopos olarak atadı.¹

Bugün bir köy olarak bağlı olduğu Oltu şehri, Ermenice adlandırmasıyla Tayk,Gürcüce anılmasıyla da Tao (Oltu-Tortum-Yusufeli) adını taşıyan Akheltskha eyâletinin ve şehrin adı olarak X. asrın ikinci yarısında mevcut bulunuyordu.²

Tais / Tayk hükümdarı David, memleketini Bizans İmparatoru İkinci Basil (976-1025)’e vaat ettiğinden (Kuropolat) David’in 31 Mart 1000’de öldürülmesi üzerine Tarsus’tan hareketle Eleşgert’e gelip Anı’nın Ermeni kralı Gagik’i burada bekleyen, İkinci Basil bu zatın gelmemesi üzerine, Taik’in öz ve asıl bölgesine tevaccüh ederek burada Uht’ik’i (Oltu) ve kalan bütün kale ve surları işgal ve bunlara Bizanslı kumandanlar tâyin ettikten sonra burada kalmış olan Taik

*Atatürk Üniversitesi,Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

¹ Marie Felicite Brosset, Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 yılına kadar) çv: Hrand D.Andreasyan, yayına hz. Erdoğan Merçil, Ankara 2003, s.235, 245

² Urfalı Mateos, **Vekayi-Nâme**, s.330 dipnot

asillerinin bâkiyesini, veraset anlaşmasında tespit olunduğu gibi beraberinde alıp götürdü ve Karin (Erzurum) üzerinden İstanbul'a döndü.³

“Taik’in öz ve asıl bölgesine teveccüh ederek” ibaresinden de anlaşılacağı üzere Taik’in merkezi yeri Oltu idi. Taik ise Bizans Devleti’nin doğu sınırında şöyle sınırlandırılıyor: 979 yılı itibarıyla güneyi muhtemelen Erzurum’un kuzeyindeki Dumlu Dağ ve bunu doğuda devam ettirip, Pasin’ı kuzeyden sınırlayan silsilenin etekleri, doğuda başşehri Kars olan Vanand, kuzeyinde İberia Krallığı ile hemhudut”⁴ olan coğrafya idi.

David’in yeğeni Gürcü kralı Gurgen / Giorgi 1001/2 de müstahkem Oltu’yu zapt etmek istedi ise de bunda başarılı olamadı.⁵ Fakat 1001/2’de Bizans, Gürcü mücadelesinde Bana/Penatk, Gürcü arâzisinden olarak yakınındaki Panaskert (:Olur) ile hudut şehirlerden⁶ sayılmıştır.

Gürcülerin adlandırmaları ile “Yukarı ülke”de Oltu da vardı. Bununla birlikte civardaki şehirler Panaskert ve Penek Gürcü kralı Gurgen / Giorgi’in oğlu Abhaz kralı Üçüncü Bagarat (974- 1014) un arâzisinden addolunmakta idi.⁷

İberia’ya hükmetmekte olan Üçüncü Bagarat 1014 Oltu’ya 40 km mesafede olan Panaskert’de ölünce bunu 18 yaşındaki oğlu Giorgi(1014-1027) Bizans İmparatorluğu’nun babasına iktâ ettiği toprakları kendisinden geri istemesi üzerine reddeylemişti. Bahis konusu olan yerler belki de Ardahan, Göle, Cavehet ve Şavşat veya bu bölgenin bir kısmı idi. İmparator Basil derhal Giorgi üzerine bir ordu göndermişti. Fakat Giorgi bu orduyu büyük Oht’ik (Oltu) köyü yanında püskürtmüştü. Hatta Giorgi, Bizans İmparatorluğu’ndan Tao ve Basın/Pasin’ı zaptetti. Bu yüzden imparator bizzat 1021 de Doğu’da göründü. Malazgirt ve Erzurum bölgesine doğru yoluna devam eden imparatora Giorgi, bir elçi göndererek; İmparator, Erzurum’a vasil olur olmaz yanına geleceğini vaat etmişti. İmparator Basil bu bölgeye geldiğinde Giorgi ortalıkta görünmediğinden Basean (Pasin) a girdi. Burayı boydan boya kat ettiği, bir kısım yerleri tahrip ettiği sırada Giorgi, Uht’ik (Oltu)i yakıp yıkarak yağmaladı. İmparator Basil, Oltu’nun tahribinden sonra Kral Giorgi’yi, Göle kantonuna kadar tâkip etti. Bilâhare imparator ile Giorgi arasında bir anlaşma yapıldı. Buna göre Oltu dahil Giorgi’nin aldığı takriben 14 kale imparatora verildi. Kışı geçirmek için gittiği Trabzon’da bulunan İmparatora Giorgi’nin müttefiki Ani kralı Sembat bir elçi göndererek Ani’nin anahtarları ve tâbiliğini arz etmişti.⁸

³ Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s.156

⁴ Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s.157

⁵ Aynı Eser, s.159

⁶ E. Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s.160

⁷ Aynı Eser, s.160

⁸ Aynı Eser, s.161

1021 yılında Bizans İmparatoru Basileos II çok sayıda bir ordunun başına geçerek o tarihte Gürcü kralı olan Kıral Giorgi I (1014-1027) 'ye karşı savaş açtı. Kıral Giorgi'de çok sayıda kalabalık bir ordunun başında olarak savaşmak üzere ona karşı yürüdü. Fakat iki tarafta hiç çarpışmadan uzun bir zaman Pasin'de karargâh kurmuş vaziyette kaldılar. Kıral Giorgi, Oltis (Oltu) şehrini yakarak geri çekilme hareketi yapınca Basileos II., Kendisini takip ederek Kola(Göle)'ya geldi. Ve onun izini bırakmadı. Basileos'un öncü askerleri, Giorgi'nin artçı kuvvetlerine yetişerek Şirimni (Aristakes'e göre savaş yeri Sığfa'dır) köyünde şiddetli bir savaşa tutuştular ve iki taraftan da çok insan öldü. Kıral Giorgi, orada büyük eristavlar ve didebüller ile Liparit'in oğlu Rat ve Hurs'u kaybetti. Dümдарlarına (artçılarına) yapılan bu hücumu geç haber alan kıral, savaş haberini duyunca, büyük bir hiddet içinde, ordusuna silaha sarılmak emrini verdi. Emir derhal yerine getirildi. Kendisi de korkusuzca bizzat savaş sahasına atıldı. İmparator Basileos'un kendisi de sayısız askerleri ile beraber oraya geldi. İki taraf birbirine karıştı. Çetin bir mücadele vuku buldu. Ve Giorgi'nin askerleri Bizanslıları büyük bir katliama uğrattıktan sonra ganimetlerini ele geçirdiler. Bu iş o kadar ateşli ve sürekli oldu ki, Basileos geri çekilmeyi düşünürken Giorgi'nin bitkin bir hale gelmiş askerleri de geri çekilip gittiler. Bunun üzerine, Basileos ve Bizans askerleri onları kovalayarak birçoklarını kılıçtan geçirildiler. Ardahan'a gelen Bizans ordusu burayı da yakıp yağmaladı ve rastladıkları adamları da esir eylediler.⁹ Basileos, daha sonra Trabzon taraflarına gidecektir.

Bu sırada Bizans memleketinde ağır bir isyan çıkınca Basileos bu isyanı bastırıp sonra tekrar harekete geçerek Pasin'e girdi. O, bu toprakların ve kalelerin teslim edilmesini Kıral Giorgi'den talep ediyor ve mukabilinde barış akdetmeyi vaat ediyordu. Nihayet iki taraf arasında meydana gelen savaşta Bizans tarafı galip gelecektir.

Bizans'ta yeniden isyan çıkacağı haberlerini alan Basileos daha fazla savaşmadan Giorgi ile barış antlaşması imzaladı. Giorgi kaybettiği topraklara ilaveten Ermeni kaynaklarda Tay'k diye anılan Tao¹⁰, Pasin, Ardahan, Göle, Cavahet'deki toprakları ve Şavşet'i imparatora verdi. Ayrıca oğlu prens Bagarat'ı da 3 yıllığına imparatora rehin vermişti. İmparator da, kıral Giorgi'ye bazı kiliseler, tâbi yerler ile beraber köyler verdi.

Adı geçen prens, Tao'ya 3 yıl sonra iade edildi. Prens memleketine geri dönüp Kıral toprakları olan Bana'ya girdiği vakit, kendisine ülkesinin sınırlarına kadar refakat eden Kateposu(Bizans idari teşkilatında, askeri muntika ve eyaletlere katepanlık unvanı/ askeri vali veriliyordu) geri döndü. Buna acilen gelen haberde

⁹ Marie Felicite Brosset, Gürcistan Tarihi, s.267-268

¹⁰ Gürcülerce Tao, Ermeni kaynaklarda Tay'k denir. Bu isim, M.Ö. 400 yılında Ksenofon'un buralarda gördüğü Saka(İskit) boyu "Taok"lardan geliyor (M.F.Kırzioğlu, Kıpçaklar, s.198).

Basileos'un öldüğü ve yerine kardeşi Kostantinos'un başa geçtiği ve refakat ederek ülkesine uğurladığı " Aphazlar kralı Giorgi'nin oğlu Bagrat'ı bize derhal geri getir" deniyordu ama Bagrat çoktan memleketine gitmişti bile...¹¹

Kıral Giorgi 16 Ağustos 1027 de ölünce 9 yaşındaki oğlu Bagarat IV (1027-1076) yerine geçti.Kıralın tahta geçtiği sırada Bana piskoposu İoane büyük bir kabile ile birlikte Bizans memleketine gitti.

Kıral Bagrat'ın henüz okuz yaşında iken tahta çıktığı sırada,Tao aznavurlarından Vaçe Gariçiz-Dze,Bana piskoposu İoane,aynı memleket aznavurlarından büyük bir kabile ile birlikte Bizans memleketine gittiler.İçlerinden bazılarının kale sahibi oldukları bu insanlar,Bagrat'a isyan ederek,İmparator Basileos'un kardeşi ve halefi olan Kostantios'a iltihak ettiler.Bunların da kışkırtmasıyla İmparator Kostantinos iki sene sonra imparator Basileos'unkinden daha kuvvetli bir orduyu mabeyincisi komutasında Doğu 'ya yolladı.

Kıral Bagrat'ın topraklarına giren Bizans ordusu başarılı olamadı. Bu zamanda mabeyinci-proedros(sivil ve ruhani reis) Bana'dan manastır defterdarı eristav İoane'yi ve Klarcet'ten Sumbat'ın oğlu Demetre'yi görevlendirerek Aphaz ve Gürcülerin memleketini işgal etmeyi düşündü ise de yine başarılı olamadı.O arada İmparator hastalanınca ordularını geri çağırdı.Ordu haliyle bu emre uydu.¹²

1044 te Bizans ordusu, Ani hâkimi İkinci Gagik tarafından Anı önünde bozguna uğratılınca, Bizans ordusu Ult'ik'e (Oltu) kışlamak üzere çekilmişti. Demek ki 1044 de Oltu haliyle Penek Bizans kontrolünde idi.¹³

1064 seferinde Alp Arslan Oltu'ya takriben 40 km kuzey doğuda bulunan Panaskert'i de zapt etmişti.¹⁴

Melikşah Gürcistan'ı, Khartlı bölgesini istila ettikten sonra, 1076 başında (468 Cemaziyelevvel) Erran ve Şirvan eyaletlerini büyük kumandan (Sarhang) Sav-Tekin'e ikta etmiş ve buralarda Sultan'dan sonra onun adı da hutbelerde okunmuştur. Bu suretle "Türkler Erran beldelerinin bütün ovalarında, bütün dağ, nahiye ve kalelerinde yerleştiler".¹⁵

Savtekin ise Arran'daki Türk kuvvetlerini toplayarak Gürcülerle yeniden muharebelere tutuşmuştur.. Yine Gürcü kaynağına nazaran Savtekin muvaffak olamamış ve bu vaziyet bizzat büyük sultan Melikşah'ın müdahalesine sebebiyet vermiştir. Senesi kat'i şekilde tespit edilemeyen bir tarihte (1078 veya 1079 yılları)

¹¹ Marie Felicite Brosset,Gürcistan Tarihi ,s.270

¹² Marie Felicite Brosset,Gürcistan Tarihi, s 273-273

¹³ Aynı Eser, s.173

¹⁴ Aynı Eser, s.217

¹⁵Müneccimbapý, II, s.508; M.Brosset, *Histoire de la Géorgie*, I, s.343, 345; *Tarih al-Bab*, (Npr: V.Minorsky), 16-17.

büyük Sultan Melikşah bizzat Aras'ı geçerek Gürcistan'a girmiş ve Şamşvilde'yi muhasara ve zaptederek buranın kumandanı olan Liparit'in oğlu Yoane'yi esir etmiş ve daha sonrada Samketh bölgesini yağmalayarak geriye dönmüş ve Savtekin'e mühimce bir kuvvet bırakmıştır. O sene içinde Savtekin bu ordu ile Şamşvilde ovasına girmiştir. Gürcü kiralı Giorgi II. kuvvetlerini toplayarak onu karşılamağa çıkmıştır. Gürcü kaynakları rivayetine göre Farçakhis'te ikinci defa şiddetli bir muharebe vukua gelmiş ve Savtekin gece bozguna uğramış ve çekilmiştir. Bu muzafferiyetten sonra kiral, Tao (Oltu) ve sonra da Bana (Oltu kuzeyinde Penek)'ya gitmiştir. Kiralın burada bulunduğu esnada Bizans İmparatorluğunun Şark hududu kumandanı ünvanını taşıyan Grigor b. Bakuryan Beğ kiralın yanına gelmiş ve ona arz-ı hizmet etmiştir. Vaktiyle Ani şehrini Sultan Alp Arslan'a karşı müdafaa etmiş olan bu general Oltisni=Olti, Karnoukalak = Kalıkale (Erzurum) şehirleri ile evvelce Gürcüler tarafından zapt edilmiş olan Kars beldesini eline geçirmiş ve Bizans İmparatoru namına bu söylediğimiz bölgelerde bir düklük tesis eylemişti. Gürcü kiralının bu havaliye gelmesi üzerine bu general Kars müstahkem mevkiini kirala tekrar vermek mecburiyetinde kaldı ve kiral da bu şehri Şavşet aznavur (Tarkan)'larına vererek müdafaalarını onlara tevdi etti. Böylece Giorgi II'nin kendisine yardımcı olmasını sağladı.¹⁶

Babası Alp Arslan'ın emeklerinin boşa gideceğini ve Bizans Bagratlı (Apkaz-Gürcistan) ittifakıyla Kür ve Çoruh boylarında, Kars bölgesinde Hıristiyanların yeniden hakim olmaya başladığını görerek üzülen Sultan Melikşah, 1080 yılında Büyük Selçuklu başbuğlarından Emîr Ahmed'i mühim bir ordu ile Arran'a gönderdi. "Burada Gence, Divin ve Ani'deki her üç Şeddâdlı kuvvetlerini de emrine aldığı anlaşılın Emîr Ahmed"¹⁷ şimdiki Poskov - Şavşet kazalarını birbirinden ayıran Arsiyan Dağ'nın doğu eteğinde ve yukarı Poskov'un o zamanki merkezi olan Kuvel (şimdiki K'ol köyü yerinde) kalesi yanında Ardahan-Artvin Bagratlılarından "Apkazlar ve Kartlı /Gürcistan kiralı" Giorgi II'nin ordusunu müthiş bir mağlubiyete uğrattı. 1080 Kuvel/Kol Zaferi üzerine Selçuklular, 40 yıl düzelemeyecek şekilde Bagratlıların belini kırdı. Kür ve Çoruk boylarını kat'i olarak fethettiler.

Emîr Ahmed, Poskov'dan Kars'a gelip burasını da son Bizans-Gürcü koruyuculardan kurtardı. Bundan sonra Bizans İmparatorluğu namına hakimiyet icra eden Grigor Bakuryan Beğ'in elindeki Erzurum ve Olti (Oltu) bölgelerini birer birer işgal edip merkezi Erzurum olarak kurulan Salduklular Emîrliği topraklarına kattı. Çünkü Alp Arslan 1071 Malazgirt Zaferini kazanmada yararlığı görülen Türkmen Beğleri arasında, Salduklu sülalesinin kurucusu Ebû'l-Kasım Beğ'e

¹⁶M.Brosset, *Histoire de la Géorgie*, I, s.345-346; (tcn. s.306) M.H.Yinanç, *Selçuklular Devri*, s.III; a.g.y. *Erzurum*, YA, IV, s.349

¹⁷M.F.Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s.356

Kars'tan, Bayburt batısına, Bingöller'den Bulgar/Barkal dağlarına değin uzayan yerleri vermişti. Zaten Erzurum Salduklu emaretinin başlangıcının bu 1080 tarihinden itibaren tesise başlamış olduğu kabul edilir.¹⁸ Emîr Ahmed, Yukarı Kür boylarını, Kars, Erzurum, Oltu bölgelerini 1080 de son olarak fethettikten sonra, bütün Çoruk boyunu da açtı ve aynı 1080 yılında yanındaki büyük ordusu ile tekrar Gürcistan'a girmiş fütühata başlamıştır. Gürcülere düşman olan diğer Hıristiyanlar bu emir ile işbirliği yapıyorlardı. Gürcü kralı Giorgi II., ikinci defa Emîr Ahmed'e karşı mukavemete teşebbüs etti ise de fena halde bozguna uğrayarak Acara'ya çekildi ve orada da takip edildiği için Abkhazya'ya kadar kaçmağa mecbur oldu. Selçuklular Kütayis bölgelerini de fethettiler. Böylece Faşa/Riyon Boylarını dahi ele geçiren Selçuklu Başbuğu Emîr Ahmed, tarafından kralın hazinesi, silahları ve sofrasına ait bütün kıymetli eşya ile gerek kralın ve gerekse onun didebullarının bütün otağları ve eşyaları iğtinam edildi. Emîr Savtekin'in başarısızlıklarının intikamını almış olan ve Gürcistan'dan büyük ganimetler toplayarak geriye dönen Emîr Ahmed ve maiyetindeki diğer beyler Arran (Gence-Karabağ)'a dönerlerken el ve uluslarıyla Türkistan'dan göçüp gelerek yerleşecek yerler arayan Ebû-Yakup ve Isa-Böri adlı boy ve oymak beğlerine, yeni açılan Kür, Çoruk ve Faşa ırmakları boylarına yerleşmelerini ve buraları korumaya bakmalarını tavsiye etti. Bunun üzerine bu iki büyük emir 1080 senesinin sonlarına doğru Gürcistan'a girdiler ve maiyetlerindeki boyları ve oymakları her tarafa yaydılar. Ahıska, Şavşet, Ardanuç, Acara ve Kütayis bölgelerine yerleşip, buraları Karadeniz'e varıncaya kadar sahiplenip korudular.¹⁹

Türkler kış gelip de şiddetli kar yağmaya başlayıncaya kadar Gürcistan'da kaldılar; ve kışın Mugan'da bulunan kışlaklara çekildiler. Ertesi sene, yani 1081'de tekrar Gürcistan'a girerek fütühata ve ganimet almağa devam ettiler.

1080 senesinde Alp Arslan'dan sonra Büyük Selçuklu tahtına oturan Sultan Melikşah, büyük emirlerinden Emir Ahmet'i Gürcistan fethine memur etti. Gürcistan kralı İkinci Giorgi'yi ağır bir hezimete uğratan bu emir, evvelce Türkler tarafında birkaç defa fethedildiği halde, elden çıkmış olan Kars şehrini ve daha sonra Erzurum ve Oltu şehirlerini ve diğer memleketleri birer birer fethetti ve bu bölgedeki Hıristiyan hâkimiyetine kati surette son verdi. Türkler bu tarihten sonra Erzurum ve mülhakatına yerleştiler.²⁰

1089 yılında Gürcü tahtına çıkmış olan David, Melikşah'ın ölümü üzerine Selçuklu hanedanı arasında çıkan kargaşanın etkisiyle de her yıl göndermekte

¹⁸M.H.Yinanç, **Selçuklular Devri**, s.III

¹⁹M.Brosset, **Histoire de la Géorgie**, I, s.340-342; M.H.Yinanç, **Selçuklular Devri**, s.II2,, M.Fahrettin Kırzioğlu,Kıpçaklar, s.116

²⁰ M. Halil Yinanç, "Erzurum" c.İA, s.349

olduğu vergiyi kesmiş ve 1110, 1115, 1116 ve 1118 yıllarında olmak üzere Türklere karşı yaptığı hücumlarda başarılar elde etmişti. Fakat Davit asıl başarılarını Irak Selçuklu Sultanı Mehmet Tapar'ın ölümünden sonra kazanmaya başladı. David 1120 ve 1121 yıllarında Kür boylarında kışlayan Türkmenleri ağır yenilgilere uğrattı. Bunun üzerine Türkmenler karalar giyerek aralarında eskiden beri büyük bir itibar sahibi olan Artuklu ailesinin başı Mardin-Meyyâfarikin hükümdarı İlgazi'den ve Gence'de oturan Mehmet Tapar'ın oğullarından Melik Tuğrul'dan yardım istediler. Bunu üzerine büyük bir ordu toplandı. Bu ordunun başında ismen 11 yaşında olan Melik Tuğrul vardı. Yanında atabeyi Gün Doğdu, Artuk oğlu İl Gazi ve diğer beyler bulunuyordu. Fakat bu ordu Kıpçaklardan mühim bir kuvvetin de askerleri arasında bulunduğu David tarafından Tiflis yakınında ağır bir mağlubiyete uğratıldı. (1120), Bu başarıdan sonra David ertesi yıl Tiflis'i ve bunu takiben de Anı'yi almıştır.

David bu zaferden sonra Türklerin elinde bulunan bir çok yörelere akınlar yapmış, bu arada İspir'e kadar gelerek Türkmenlerden rast geldiğini öldürmüş veya tutsak alarak, Oltu'yu da yakmıştı.²¹

1121 Haziranında Bagratlı IV David (1089-1125) Kıpçaklarla birlikte kabarmış Kür ırmağını geçerek alan'dan aşip Türklerle savaşarak,Arabya ve Bera'yı yıktılar.Orada iki gün kalıp büyük bir servetle döndüler.Yenilmelerinden umutsuzluğa düşen Türkmenler Gence,Tiflis, Dumanis ve Bana yani Penek bezirganları,elleri ve bütün gövdeleri karalara bürünmüş olarak Büyük Selçuklu Sultanı Sultan Mahmud (1118-1131)'a ve bütün İran'a giderek yapılan kötülükleri anlattılar.Duygularını,acılarını açığa vurup,her yanda büyük bir üzüntü doğurdular.²²

İbnü'l Esir'in ifâdesiyle h. 556/1161 de "Gürcüler'le Erzenu'r-Rum hâkimi Saltuk b. Ali arasında savaş ve çarpışmalar oldu. Sonunda Saltuk ve askerleri yenildi. Saltuk esir düştü. Saltuk'un kız kardeşi Şah Bânûer, Ahlat hâkimi Şâh-ı Ermen Sökmen b. İbrahim b. Sökmen ile evliydi. Gürcü kralına kıymetli hediyeler gönderdi ve bunları kabul ederek (kayın) kardeşini salıvermesini istedi, o da kabul etti ve Saltuk, Erzenu'r-Rûm'a döndü.²³

İbnü'l Esir'den de yararlanarak eserini yazmış olan Urfalı Mateos, 1161 Saltuklu - Gürcü savaşını Oltu'da yapılmış olarak şöyle yazar. "Gürcü kralı Giorgi'nin askerleri Türk topraklarına akın etmeye hazırlanıyorlardı. Erciş, Muş, Dogodaf, Mandzgert (Malazgirt) gibi birçok şehir ve eyâletlerin sahibi İkinci Sökmen (Şah-Erman) kaynatası Adradin'i büyük bir ordu ile Gürcistan'a sevk

²¹ O. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 165

²² M.Fahrettin Kırzioğlu,Kıpçaklar, s.116; Brosset, s. 364-356

²³ İbnü'l Esir, **El Kâmil Fit Tarih**, c.XI, s.229-230

etmişti. İki ordu Okhtis (Oltu) eyâletinde karşı karşıya geldi ve şiddetli bir muharebe oldu. Gürcüler, Türkleri yenip firara mecbur ettiler. Onların bir çoğunu kılıçtan geçirdiler ve Türk ordusundan 300 ileri geleni esir ettiler.”²⁴

İbnü’l Esir’e göre 1153 yılında da Gürcüler’le savaşırken esir düşüp, yine aynı yıl serbest bırakılan Saltuklu emîri Saltuk’un, eniştesi Ermen-Şâh 1183 te ölünce oğlu olmadığından, hükümeti kölelikten yetişme başbuğlarından Seyfeddin Bek-Timur’un eline geçti. Ermenice kaynaklarda, Ahlat hükümetine tâbi küçük bir beğliğin başındaki Oltu-Kağızman bölgesine hâkim Emir Karaca’dan bahsedilmektedir.²⁵

Giorgi III((1156-1184) İbnü’l Esir’e göre 1165 yılında bir sefer düzenleyerek emrindekilerden Tao,Klarcet ve Şavşet askerlerini Oltu ve Bana topraklarına²⁶; emrindeki diğer kuvvetleri de başka başka (Erzurum,Kür ötesinde Gence gibi) yerlere sevk ederek başarılar kazanmıştı.Bu cümleden anladığımıza göre bu tarihte Bana toprakları Gürcü idaresinde değildir.

Saltukluların ülke sınırları hakkında mâlumat yoktur. Bununla beraber Saltuklu Beyliği ülkesinin Tercan’dan başlayıp Tahir Gediği’ne veya daha ileriye kadar uzandığı ve Erzurum’dan başka Bayburt, Avnik, Micingert, İspir, Oltu şehir, kasaba ve kalelerini içine aldığı söylenebilir.²⁷

Böylece zengin ve güzel bir şehir olan Oltu; Saltuklu, Gürcü sınırında bir yer olarak önemini muhafaza etmiştir. Bazen Gürcü sınırına dahil olmakla beraber, hâkimlerinin Türklere vergi verdiği bir niteliğe de sahipti.

Ala ed-Din Keykubat, 1230 Yassıçemen Savaşı akabinde Erzurum’u aldıktan sonra 1231 de komutanlarından Kemâl ed-Din Kâmyâr ve Mubâriz üd-Din Çavlı kumandasında ilerleyen Türk ordusu, süvari ve piyade kuvvetleri, muhasara makinaları ve mancınıklar ile mücehhez olarak, Gürcistan hudutlarında savaşa giriştiler. Bu sefer sırasında Türkler bir takım beldeleri ve bu arada Hâh (Gag: Şimdi Tortum’un köyü) kalesini de kuşatıp fethetmişlerdi.²⁸

1267 yılından itibaren Kıpçaklı Ortodoks Türklerden “Atabekler” sülalesinin yarı müstakil olarak hüküm sürdüğü “Atabek-Yurdu” (gürcüce: Sa-Atabago) denilen bölge içinde Bayburt, İspir, Tortum, Livana (Yusufeli ile Artvin), Ardaneç, Göle, Ardahan, Ahıska, Ahkılkelek, Azgur gibi Oltu’da yer alıyordu.

²⁴ Urfalı Mateos, *Vakayi-Nâme*, s.330.

²⁵ M.F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, c.I, s. 408

²⁶ Marie Felicite Brosset,Gürcistan Tarihi, s.352

²⁷ F. Sümer, *Doğu Anadolu Türk Beylikleri*, s.32

²⁸ İbni Bibi, s. 423-242 Bahsedilen Hâh Tortum’daki Nihâh’dır.

Osmanlılar döneminde bu bölgenin başında Mirza-Çabuk (1502-1516) vardı. Oltu Penek Kalesi ile birlikte 1536 yılında Osmanlı topraklarına dahil edilmiştir.²⁹

Bugün Oltu Kalesi, Misri Zînnûn kübbetiyle sağlam kalmışlığına dua edercesine dibinden geçen Oltu Çayı'nın tatlı çağıldamasını terennüm ediyor. Yine koynundaki Kadı Zinûn türbesini ziyarete gelenlerle dünü bugün ile buluşturmaya devam etmektedir.

Oltu civarında pek çok kale ve kalecik vardır. Bunlardan Şenkaya ilçesindeki Soğmun / Soğmunruk (halk: Somun diyor) Kalesi aynı isimli köydedir.

1239 da bütün Kür,Aras,Çoruk boylarını istila eden³⁰ Cengizliler istilâsından sonra 1245 yıllarında Erzincan-Bayburt'taki yarı göçebe Türkmanlar kalabalık kuvvetlerle Çoruk boyuna girip,kendilerinin olan "Oltis"(Oltular) Buğata-Kur'ni'den başka Tao (Tav -Eli) bölgesini bozdular.Bı sırada Tao'nun,Şavşet'in,KAlarcet'in,Kola(Göle) ve Ardahan ile Karnıpor ahalisi Çaklı Ahıska-Ardahan kesimi Beğlerbeyi İvane'nin oğlu Korkore'den yardım istediler.Bu kumandan 10 bin atlıya yakın bir kuvvet toplayarak "Bana (Penek) kalesini kuşatmakta olan Türkmanlar'a yakın bulunan "Awnis-Vake" yaylasında savaştı ve cengi kazandı.³¹

Kıpçakların Türkçe yer ve kişi adlarından olarak anılan Bana gürcücede Bana-şvili,Ban-oğlu demektir. "Ban" macarcaya da geçmiş ve Temaşvar/Banat vilayetinde hatırası yaşayan Kıpçak-Ağzı'nda "beğ,hâkim,yüksek makamlı kişi" anlamındadır ki Dede-Korkut Oğuznâmesi'nin Topkapısarayı yazmasında "Ban-Hisarı" ve Kartel Krniklerinde "Bana/Banak ve bugün Oltu kuzeydoğusundaki ulukilisel "Penek" hep aynı yerin adı olup, "Ban"ların yurdunu gösterir.³²

1399-1400 kışını Karabağ'da geçiren Timur 1400 yılı baharında Gürcülerin mecusilerden bir taifenin Panaskerd(Olur) de olduğunu duyunca birkaç gece yürüyüşü ile (Penek, Panaskert, Ardanoç, Oltu bölgelerinden giderek) beş günde onların yedi kalesini zapt etti. Oradan(Oltu üzerinden Pasin'e) muzaffer dönerek³³ Aras nehri üzerinde kurulu Çoban Köprüsü üzerinden geçip³⁴ Avnik'te ağırlıklarının bulunduğu yere erişti.

²⁹ M.F.Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas-Ellerini Fethi**, s.163

³⁰ M.Fahrettin Kırzioğlu, Kıpçaklar,s.147

³¹ M.Fahrettin Kırzioğlu, Kıpçaklar,s.149; Brosset, s. 532-533

³² M.Fahrettin Kırzioğlu,Kıpçaklar, Ankara 1992, s.164

³³ *Nizamüddin Şami,, Zafernâme, s259*

³⁴ *Aziz bin Erdeşir-î Esterâbâdî, Bezm ü Rezm ,s. 425*

1520-1535 tarihlerde Erzurum'un kuzey doğu ve doğusuna ait tasvirler kaynaklara geçmeye başlar.J.L.Bacque-Grammont'un bulduğu ve neşrettiği bir belgede:" Gürcistan içi Akıska cânibinde Penek derler bir mevzi vardır andan Penek'e iki konakda varılır ve bu Penek dedikleri kariyyenin içinde bir kilise vardır.Boğaz şekillücedür bu dahi Tav eline ta'allukdur.Bunun ile bunun öte canibinde vaki olan Ardahan nam ülke..."³⁵ diye bahis vardır.

1548 Temmuzunda Kanuni,Van ve Tebriz üzerine giderken,yeni Erzurum beğlerbeyisi (Tekeoğlu) Mehmed Paşa'yı da Atabekler-Yurdu üzerine sefer edip,eyaletine komşu kaleleri fetheylemeğe memur kılmıştı. Böylece,Osmanlılardan dönüp Şah-Tahmâsp'a itaat eden ve bir önceki beğlerbeyi Musa Paşa'yı birden bire basarak şehit eden bu Hıristiyan Kıpçaklı Beğliğinden öcalınmış olacaktı. Ağustos Mehmet Paşa bu işle görevlendirildi.Beğlerbeği öteden beri "Oğuz ser-efrazlarının gazâları meşhur,ozanlar dilinde hikayet ve kıssaları mezkurê olan "Memâlik-i Gürcüstan"a çerisiyle girerek Böylece padişahın desteğiyle 15-16 Ağustos 1548 de küffarın Oltu'nun kuzeydoğusunda ve Penek-Suyu sağındaki gidip fethettiği kaleler şunlardır. Pereken(Barakan),Kömik, ile "ol cevânip" de Küffâr-i dalâlet- avâkihun ziyaretgâhı olan Panâk nâm Kal'ası ile Samağar ve Aha kaleleri göz açtırmadan alındı..³⁶ Haliyle Penek bu tarihten sonra Osmanlı idaresinde yerini almıştır.

Hikayesi 1120 yıllarına kadar inen günümüzün meşhur türkülerinden olan "Sarı Gelin" hikayesinin de geçtiği bir yer olan Penek kalesi, günümüzde hatırlanmak ve bilinmek isteyen tavrıyla kendisine gösterilecek ilgiyi bekliyor.

KAYNAKÇA

Aziz Erdeşirî Esterabâdî, Bezm-ü Rezm, çvr: Mürsel Öztürk, Ankara 1990.

Dündar Aydın, Erzurum Beylerbeyliği, Ankara.

Honigman, Erast;Bizans Devletinin Doğu Sınırı, Trc: Fikret Işıltan, İstanbul 1970.

Enver Konukçu,Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum Ankara 1992.

Evlıya Çelebi,Seyahatnamesi ,c1-2, hzr. Mümin Çevik,İstanbul 1986.

F. Sümer, Doğu Anadolu Türk Beylikleri, Ankara 1990.

³⁵ Enver Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, Ankara 1992, s.155

³⁶ Peçevi İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi,c I, hz.: Bekir Sıtkı Baykal Mersin 1992,s.200; M.F.Kırzioğlu, Osmanlıları Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590), Ankara 1990, s.195.

- İbni Bibi: El-Evamirü'l Alaiyye Fi'l - Umuri'l Ala-iyye, Hzl: A. Sadık Erzi, Ankara 1956; Selçuk Name (adıyla), C.I, Hzl:Mürsel Öztürk,1996 Ankara
- İbnü'l Esir, El Kâmil Fit Tarih, c.XI, Trc: A. Özaydın, A. Ağırakça, İstanbul, 1987.
- M.H.Yinanç Erzurum” İslâm Ansiklopedisi, C. IV.
- Brosset, M.: Histoire de la Georgie, I. St. Petersburg, 1849.
- M.H.Yinanç, Selçuklular Devri.
- M.F.Kırzioğlu, Osmanlıları Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590), Ankara 1990.
- M.F.Kırzioğlu, Kars Tarihi İstanbul 1953.
- M.Fahrettin Kırzioğlu,Kıpçaklar Ankara 1992.
- Marie Felicite Brosset,Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 yılına kadar)
çv:Hrand D.Andreasyan ,yayına hz. Erdoğan Merçil, Ankara 2003.
- Müneccimbaşı Ahmed: Müneccimbaşı, Sahâyifü'l-Ahbar,c.II, Arapça'dan Terc.
Şair Ahmed Nedim, İstanbul 1285; Anadolu Selçukluları (adıyla), eTrc: H.
Fehmi Turgal, İstanbul 1939.
- Nizamüddin Şami: Zafernâme, Trc: Necati Lügal Ankara 1987.
- O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye.
- Peçevi İbrahim Efendi,Peçevi Tarihi,c I, hazl: Bekir Sıtkı Baykal Mersin 1992.
- Urfalı Mateos: Vekayı-Nâme Çvr: Hrant D. Andreasyan, Ankara 1987.
- Tarih al-Bab, (Nbr: V.Minorsky), .